

Değişen Dünya İçin Yeni Bir Anlayış: Hakların Yeniden Tanımlanması ve Yeni Planlama Yaklaşımı

Gülşen Yılmaz

gulseny@gazi.edu.tr

Gazi Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Dünya; sanayi toplumundan bilgi toplumuna, ulus devletler dünyasından ulusüstü dünyaya, fordist üretimden postfordist üretime, moderniteden postmoderniteye önemli bir değişim süreci içindedir (1). Bu değişim ve dönüşüm süreci içinde, bir yandan dünya ölçeğinde ekonomik, sosyal ve siyasi değişimler; diğer yandan da gelişen farklı insan modelleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan haklar sistemine ilişkin gelişmeler yaşanmaktadır. Bu değişimler eski anlayışların yıkılmasına ve planlama anlayışında yeni eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir başka deyişle, son dönemlerde küresel etkileri olan değişimler yeni bazı kurumların oluşumunu zorlamaktadır. Sonuçta, hem küresel hem de yerel ölçeklerde yeni kurumlar ve düzenleme mekanizmaları ortaya çıkmaktadır.

Planlama pratiği ve haklar sistemi ilişkisi günümüzde çok fazla tartışılmayan ve üstünde henüz görüş birliğine varılmamış yeni bir tartışma konusudur, bu çalışma ile bu konudaki boşluğun doldurulacağı düşünülmektedir. Bu konunun seçilmesinin arkasında iki ana neden vardır. Birincisi, kent plancısı olarak haklar düzeninin kavranmasının gerekliliğidir. İkincisi ise haklar üstünden yenilikler yapan bir planlama sürecine ilişkin ipuçları sağlamak ve planlama anlayışındaki değişimlerin kavranmasına yardımcı olmaktır. Ayrıca, daha sonra bu konuda yoğunlaşacak araştırmacılara, kent planlaması açısından yeni ufuklar açmak ve varolan pratiğin sorgulanmasına olanak veren yararlı bir çerçeve çizilmesini sağlamak, bu çalışmanın çıkış noktaları olarak tanımlanabilir.

Bu kapsamda ilk olarak hak kavramının temelinde yer alan insan modellerindeki değişim kısaca ele alınacaktır. Daha sonra, hak kavramı üzerine irdelemeler yapılacaktır. Hak kavramı kapsamında, hak nedir? nasıl sınıflanabilir? sorularına yanıt aranarak, özellikle mülkiyet hakkının bu kavramsal çerçeve içindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca, mevcut haklarla toplum düzenleri arasındaki ilişki, piyasanın çalışması, iyi bir toplum düzenini belirleyen hakçılığın-adaletin oluşum süreçleri üzerinde durulacaktır. Son olarak haklar üstünden yenilikler yapan bir planlama sürecinin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği konusu tartışılacaktır.

1. BİREY MODELİ ÜZERİNDEKİ DEĞİŞİMLERE GENEL BİR BAKIŞ

Dünyanın yaşamakta olduğu hızlı değişim, insan niteliğinin ve insana bakışın değişimine neden olmuştur. İnsan modelindeki değişim, özellikle

sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreciyle açıklanmaktadır. Sanayi toplumunda insan kapasitesi, kasların uzantısı olarak geliştirilmiştir. Bilgi toplumuna geçişte yaşanan gelişmelerle birlikte, günümüz insanı bilgisayar teknolojisi ve bilgiye erişim sayesinde kapasitesini artırmaktadır. Bu saptamayı daha detaylı incelemek, daha sonraki aşamalarda hak kavramını anlamamıza yardımcı olacaktır. "Sanayi öncesi toplumlarda insanlar yaşamları için gerekli enerjiyi, evcilleştirdikleri hayvanların kaslarıyla sağlamakta ve çok az enerji tüketmekteydiler. Sanayi toplumuna geçildiğinde ise, fosil yakıtlar ve makineler üzerinden enerji sağlanmaya başlandı ve enerji miktarı arttı. Bu gelişmeler ve son dönemdeki teknolojik ilerlemeler (bilgisayar vb.) insanların yapabileceği kapasitesini genişletmektedir" (1).

Yine son dönemdeki en önemli gelişmelerden biri, insan kaynağının gelişmişlik için en önemli araç olduğunun fark edilmesidir. Doğal insan modelinden, toplum içinde ilişkiler kurma ve vizyon geliştirme kapasitesine sahip insan modeline geçilmiştir. İnsan niteliğindeki bu değişimlerle birlikte insan hakları, sorunları ve sorumlulukları da farklılaşmaya başlamıştır. Küresel düzene entegrasyonda en önemli meta, fikir ürünleri ve buluşlardır. Bu durum hem insana bakışa hem de haklar sistemine, özellikle de insan haklarına, yeni bir boyut kazandırmıştır.

2. HAK KAVRAMI ÜZERİNE İRDELEMELER

Hak Kavramı

Hakların öznesi insandır. Hak, hukuk tarafından korunan bir yarardır ve hak sahibine bu korumadan yararlanma yetkisi vermektedir. Ayrıca hak, bireylere toplumsal ilişkiler ve ahlaki bakımdan tanınan davranış özgürlüğü olarak da tanımlanabilir. Haklar, hak sahipleri arasında dağıtılan ve uygun bir şekilde her bireyin bu paylaşımında yer almasını sağlayan bir sistemdir (2). Hak, davranış için yetki verir ve ayrıca görev ve sorumluluklarla ilişkilidir. Yeni haklarla birlikte yeni sorumluluklar üretilmektedir. Haklar sistemi toplumda yaşayan insanların isteklerini gerçekleştirmek için gerekli meşru yolları ortaya koymaktadır. Bireye bakışın değişmesi ve insan kapasitesinin evrilmesi sonucu insanların talep ve istekleri de değişmiştir. Bu da yeni haklar sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hakların Sınıflandırılması Üzerine

Tarihsel süreç içinde hak, farklı kapsamlarda ele alınmaktadır. Haklar çeşitli şekillerde

sınıflanabilmekte ve değişik kuşaklara ayrılabilir. Politik komünitede kabul edilmiş haklar, sivil haklar olarak adlandırılmaktadır. Ahlaki haklar ise, yasal zemini olmamasına rağmen toplumda kabul edilen haklar olarak tanımlanmaktadır. Yasal haklar hem sivil hem de politik yapılardan oluşmaktadır. Bazı yasal haklar görevleri değil, yasal engelleri ifade etmektedirler. Hak sistemleri; sivil haklar, demokratik kurumlar, sivil haklar yasasına uymak için gerekli kurumsal sorumluluklar, cezalandırma ve adil yargılama kurumları arasındaki ilişkiden oluşmaktadır (2).

Kişinin siyasi iktidarın kullanımına katılma amacına yönelik seçme, seçilme, siyasi parti kurma ve partilere girme, siyasi iktidarı eleştirme gibi haklarına, siyasi haklar adı verilmektedir. Buna karşın bir toplumun yurttaşlarına, o toplumun hukuki ya da yasa koyucu güçleriyle verilen haklara, vatandaşlık hakları adı verilmektedir. Öte yandan; iyi bir eğitim, sağlık, meslek sahibi olma, uygun bir yaşam standardına ulaşma, baskı altında tutulmama, fırsat eşitliği gibi bireylere toplum tarafından sağlanan temel haklar, insan hakları olarak tanımlanmaktadır (3). İnsan hakları; biri ahlaki diğeri yasal olmak üzere, iki temel üzerine oturur. Ayrıca insan hakları sivil ve ahlaki hakların üstündedir. Dünya üzerinde insan hakları konusu üzerinde henüz bir uzlaşma bulunmamaktadır. İnsan hakları ve diğer haklar arasında herhangi bir biçimde hiyerarşik bir yapı yoktur. Haklar arasında hiyerarşi olduğu zaman, biri diğerinin oluşmamasına neden olabilir. Oysa hepsinin aynı önemde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İnsan haklarının böyle farklı şekillerde sınıflaması yapılırsa da, insan haklarının bir bütün olduğu unutulmamalıdır.

Yeni dünya düzeninde; kişinin belirli yaşam alanlarının gizli tutulması amacına hizmet eden, akıl ve vücudu bütün olarak gören ve bu bütünün kapasitesinin artırılmasını hedefleyen kişisel haklar öne çıkmaktadır. Kişisel hakların oluşması için öncelikle hakların oluşturulmasını sağlayacak hükümet organlarına ve demokratik kurumlara ihtiyaç vardır. Kişisel hakların demokratik kurumlarla ilişkisi, haklar sisteminin temelidir (2). Ortaya çıkan yeni düzende demokratik kurumlardaki farklı yapı arayışları, kişisel hakların kapsamının genişletilmesini ve bu kapsamda yeni bir haklar düzenine ilişkin tasarımı gündeme getirmektedir.

İnsan hakları hem tarihsel hem de evrenselidir. İnsan haklarının gelişme süreci hala devam etmektedir ve bugünkü insan haklarının gelişimi üç farklı aşamada ortaya çıkmıştır. Uygarlık sürecinde insanın niteliğindeki değişimler ve insan haklarının evrilmesi önem kazanmaktadır. Birinci aşama haklar; Fransız Devrimi'nin "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"yle gelen ve öncelikle bireyi daha çok devlet karşısında koruyan, onun özel alanını,

eylem alanını genişleten klasik¹ haklardır. Bu aşamada; özgürlük, yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, kişi güvenliği, özgür ifade hakkı gibi haklar ve özgürlükler gelişmiş ve kurumsallaşmıştır. Birinci aşama haklar, atomistik bireylerden oluşan bir toplumu temel almaktadır.

Birinci aşamadaki haklarla toplumdaki kişilere eşit fırsatlar sağlanamamış ve refahın yaygınlaştırılması konusunda problemler ortaya çıkmıştır. Refah devletinin gelişimine paralel olarak ikinci aşama haklar, sosyalist hareketle birlikte sosyal haklar² olarak gelişmiştir. Sosyal haklar çerçevesinde; çalışma, sosyal güvenlik, çalışanların örgütlenmesi, yeterli sağlık-egitim hizmetleri vb. haklar kurumsallaşmıştır.

Haklarla varolan toplum düzenleri arasındaki ilişki incelendiğinde, bireyin konumunun temel öge olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Modernite kapsamında; geleneksel toplum bağlarından kopmuş, belirli bir yöreye bağlılığı azalmış, çok uzaktaki gelişmelerden haberdar olabilen -akışkanlığı artmış-, toplumsal temsil düzeyinde, kendi aklıyla kendini yönetecek bir birey ve eğitilmiş kişilerden oluşan bir toplum tanımlanmaya çalışılmıştır. Birey, modern toplumun yurttaşı ve ortak ilişkiler içindeki eşit üye olarak kabul edilmektedir. Kamu yaşamına yurttaş sorumluluğuyla katılmaktadır. Bu çerçevede bireyin genel özelliklerinin tanımlandığı örgütlenme biçimi, "Ulus-Devlet" ve "Demokrasi"dir. Kendi üstünde düşünen toplum demokrasi rejimi içinde yer almaktadır.

Bireysel hakların korunmasındaki artış sosyal hareketliliği artırmaktadır ve bireysel hakların evrimi vatandaşlık haklarını koruyan kurumların oluşmasıyla ilişkilidir (4). Bu da rejimi ifade etmektedir. Tamamen demokratik kurumsal yapının oluşması, ülkede hem yasalarla hem de uygulamada vatandaşlık haklarının korunduğunu göstermektedir. Kentli hakları da, bu süreçte insan haklarının yaşama geçmesi olarak evrimini devam ettirmektedir.

Günümüzde ise üçüncü kuşak haklar adı verilen dayanışma hakları³ gelişmektedir. Çevresel haklar, toplumsal ve kültürel kendi kaderini tayin, insanlığın ortak mirasından yararlanma, uluslararası bir barış ortamında yaşama gibi hak ve özgürlükler getirmektedir. Üçüncü aşama haklar toplumda ilişki içindeki insanı esas almaktadır, zaten bu nedenle dayanışma hakları olarak tanımlanmaktadır. Bu hakların gerçekleştirilmesi için toplumda yaşayanların tümünün gayretlerinin birleştirilmesi gerekmektedir. Tüm bunlarla birlikte ortaklaşa bir ödev ve sorumluluk yükleyen dayanışma hakları ile hem birey, hem toplum yapısı, hem de demokrasi ve yönetim anlayışı tüm bu gerekliliklere uyumlu olabilecek biçimde evrilmektedir.

¹ Klasik haklar negatif haklar olarak da tanımlanabilmektedir.

² Sosyal haklar pozitif haklar olarak da tanımlanabilmektedir.

³ Üçüncü grup dayanışmacı haklar aktif statü hakları olarak da tanımlanabilmektedir.

Hakların Yeniden Tanımlanmasının Gerekliliği: Mülkiyet Hakkı Örneği

Mülkiyet hakkı bireyin o mülk üstünde neler yapacağına belirlenmesidir. Kent planlamasını belirleyen temel kurum, mülkiyettir (somut olarak ele alınacaksa kentsel arsa mülkiyetidir). Mülkiyetin kurumsallaşma biçimi sadece planlama anlayışını değil, aynı zamanda plan dışı kalma yollarını da belirlemektedir. Bir mülkiyet sistemi toplumdaki kişiler arasındaki hakları öyle dağıtmalıdır ki; her kişi sahip oldukları için gerekçelere sahip olsun. Mülkiyet sisteminin temelinde adalet kavramı bulunmaktadır. Locke, mülkiyetin meşruiyetinin dayandığı temel ilkeyi "hak etmek" olarak tanımlamaktadır. Mülkiyet; söz konusu nesnenin özellikleri göz önüne alınarak, hakça ve adalet temeline göre değerlendirilmelidir.

Mülkiyet dört farklı temel ilkedен oluşmaktadır: Edinme ilkesi, el değiştirme ilkesi, kullanım ilkesi ve düzeltme ilkesi⁴ (5) Bu dört ilkenin içinin nasıl doldurulacağı toplumsal olarak belirlenmektedir (6). Bu kapsamda, feodal dönemin mülkiyete bakışı ile Liberal döneminki farklıdır. Feodal dönemin tersine; liberalizm, mülkiyeti insan haklarının bir parçası olarak kabul etmektedir. Liberalist düşünce, mülkiyeti insan hakkı olarak temellendirmekte, ancak mülkiyetin tarihselliğini ve kamusallığını ortadan kaldırdığı için eleştirilmektedir. Örneğin; kentsel arsa mülkiyeti liberal anlayışla ele alındığında bazı kentli haklarını ortadan kaldırmaktadır.

Mülkiyet anlayışı büyük ölçüde o toplumdaki birey-devlet ilişkisinin nasıl olduğuna bağlıdır. Mülkiyet hakları klasik haklar içinde ortaya çıkmıştır. İnsan haklarının birinci aşamada kurumsallaşan bireyci mülkiyet anlayışı, dayanışmacı haklar içinde yer alan kentli hakları içinde farklı problemler ortaya çıkarmaktadır. Haklar sistemine paralel olarak mülkiyetle ilgili anlayışların; toplumların ekonomik, sosyal, siyasal gelişmeleri sırasında değiştiği ve toplumun gereksinimleri doğrultusunda yeniden şekillendiği görülmektedir. Bu tespit geçmişte mülkiyetle birlikte gelen, istediği gibi kullanma hakkının geçerliliğini yitirdiğini ifade etmektedir. Günümüzde ortak değerlerin kullanılmasında, herkesin katılma ve fikir bildirme hakkının olduğu savı yaygınlaşmaya başlamaktadır. Bu sav sınır ötesi olup tek bir dünya için koruma ve müdahale etme fikrine dayanmaktadır. Örneğin; doğal kaynakların kullanımı, her ölçekte yerel, bölgesel ve küresel bir etki yaratmakta ve bireylerin mülkiyetine konu olmaktan çıkarak dünyanın farklı yerlerinde yaşayan bireylerin ortak görüşüyle belirlenmektedir.

Bir başka önemli konu, mülkiyet ve mülkiyet hakları üzerinden insan haklarının mekan ve

yerleşme ile ilişkisini kurmadır. Tıpkı doğal kaynakların kullanımındaki mülkiyette olduğu gibi, kentsel arsa mülkiyeti konusunda da bireyin kendi haklarını kullanmasının etkileri, sadece bireyin özel alanı ile sınırlı olmayıp, bu etki kamu alanına taşınmaktadır. Bu durumun kimi örneklerde birey özgürlüğünün kullanılmasının, başkalarına bir emri-vaki yaratmak haline geldiği görülmektedir. Bugünkü yapı içinde bir yerin biçimlenmesinde söz sahibi olmak büyük ölçüde mülk sahiplerinin kararına bağlıdır. "Ancak mülk sahipleri orada yaşamıyorlarsa ne olacak?", "Mülk sahipleri ile orada yaşayanlar farklı ise, orada yaşayanların yaşadıkları yeri biçimlendirme hakları olmayacak mı?" gibi pek çok soru karşımıza çıkmaktadır. O yerde yaşayanların kamu alanı yoluyla yaşadıkları yeri şekillendirmeleri olasıdır. Ancak, mülkiyet kurumunun katılıma engel oluşturduğu açıkça görülmektedir. Bu engelin aşılabilmesi için yurttaş bağlılığı ve bireylerin çevresini benimsemesi zorunludur. Mülkiyet hakları üzerinden yapılan örnek analiz, sürekli olarak çeşitlenen değişik insan haklarının birbiriyle çelişen sonuçları karşısında, insan haklarının içeriklerinin bir iç tutarlılık sağlayacak şekilde yeniden tanımlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu problemleri çözmek için haklar yeniden tanımlanarak, işbirliği ve işbölümü yapılması gerekmektedir. Eskiden hak veriliyor olarak kabul edilip bunun üstünden işbirliği yapılıyordu, artık bu anlayış geçerliliğini yitirmiştir. Gerçekte işbirliği probleminin arkasında yatan sorun, hak problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakları genişletmek, talepleri belirtmek, bunları ortak kamu yararı etrafında toplamak, işbirliğinin yeni temelini oluşturmaktadır. Mevcut mülkiyet hakkı, müzakere yapma hakkını sınırlandırmaktadır. Hak veriliyor kabul edildiğinde, bir yerleşme, orada yaşayanların ortak çabalarıyla biriktirilmiş bir dışsallık olarak görülmektedir. Sonuçta mülkiyet kurumu üstünde müdahale yapılamayınca, planlama sadece dışsallıkların yönetimine indirgenmektedir.

Bu analiz, birinci aşamada ortaya çıkan (mülkiyet hakkı gibi) hakların, üçüncü aşamadaki haklarla (kentli hakları gibi haklar) yeniden yorumlanması gerekliliğini göstermektedir. Son dönemlerde hakların çeşitlenmesi, insan haklarının (bunun içinde kentli haklarının) yeni anlamlar kazanmasına yol açmaktadır. Burada da bireysel hakların yeniden yorumu ve şekillendirilmesi konusu öne çıkmakta ve "kamu yararı ve bireylerin özgürlüğü arasında nasıl bir denge kurulacak?" sorusu önem kazanmaktadır.

HAKLARIN YENİDEN TANIMLANMASI

Adalet eşit hak dağıtımı olarak tanımlanmaktadır. Burada bireyin eşitliği ve özgürlüğü konu olmaktadır. Eşitlik ilkesi kapsamında, fırsat eşitliği ve eşitsizlikleri azaltmaya

⁴ Daha detaylı bilgi için Tekeli, İ. (1992), Kentsel Topraklarda Mülkiyet Kurumunun Varlığının Toplumsal Sonuçları ve Yeniden Düzenleme Olanakları Üzerine, Planlama, (1/4), TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Aralık, Ankara.bkz.

yönelik özgürlüklerin sunulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (7). Güçlü bir demokrasi anlayışı, eşitliği ve özgürlüğü birleştirmelidir. Hakların yeniden tanımlanmasındaki amaç, eşitlikçi-adil dünya düzenine ulaşmaktır. Kentsel yaşamda bu konuda üç farklı öğeden bahsedilebilir: Sürdürülebilirlik, hakçılık ve yaşanabilirlik. Bu ilkeler doğrultusunda oluşturulacak kentli hakları çerçevesinin belirlenmesi, haklar konusundaki çelişkileri ortadan kaldıracaktır.

Hakçılık ve adalet, genel olarak birey referansla tanımlanmaya çalışılmaktadır. Ancak kent planlaması ve kentsel mekana ilişkin ele alışıta bu yetersiz kalmaktadır. Çünkü bireysel eşitsizlikler ve farklılıklar, mekansal eşitsizliklerde yeniden karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle hakçılık ilkesi sadece birey üstünden tanımlanamaz. Daha yaşanılabilir bir kentsel yaşam çevresi için hakçılık ilkesi, kamu yararı ortaya çıkaracak toplumsal değerler üzerinden tanımlanmalıdır.

Bugün insan hakları ihlalleri tüm dünyada önemli bir konu olarak duyarlılıkla takip edilmektedir. Ancak bu duyarlılık daha çok siyasi haklarda yaşanmaktadır. İnsan haklarının yaşama geçmesinin bir parçası olan kentli hakları için aynı düzeyde duyarlılıktan henüz bahsedilemez. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Ancak bu nedenler bu tartışmada detaylandırılmayacaktır. Kentli haklarında ortaya çıkacak ihlaller için devletin, bireyin sorumlulukları vardır. İyi üstünden tanımlanan insan haklarının geliştirilebilmesi için devletin bireyi toplumsallaştırması zorunludur. Bu kapsam içinde kentli hakları, üçüncü aşama haklar içinde yeni bir alan olarak tanımlanıp insan hakları, yerleşme düzeyinde ele alınabilecektir.

Bireyin kamusal-sosyal özne olma talebi doğrultusunda yeni haklar sistemi getirilmelidir. Son dönemde en önemli gelişmelerden biri, bireyin kendi gücünü ve kimliğini yeniden kazanma çabasıdır. Tüketim alanında kapitalist sistem içinde, birey bunu standartlaşmış malları üreten topluluğun bir parçası olarak gerçekleştirilmekteydi. Yeni eğilimlere göre ise, bireysel taleplerini ve özenli tercihlerini karşılayabilecek bir konumda kendini ortaya koymaya çalışmakta ve sistemin bu taleplere uygun bir şekilde örgütlenmesine neden olmaktadır. Geçmişte farklılıklar olumsuzluk anlamına gelmekte, birey ortalamalar ve normal üzerinden değerlendirilmekteydi. Şimdi ise durum değişmektedir ve farklı kimlik taşımak olağanlaşmaktadır. Bu durumda, toplumdaki bireyi öne çıkaran insan hakları yerine, bireyi birey olarak ele alan bir insan hakları tanımının gerekliliği açıkça görülmektedir. Yeni hak sisteminde bugüne kadar açık kalmış olan aralıkların genişletilerek, bireyin eylem yapma biçiminin diğerlerine getireceği olası eşitsizlikleri engelleyecek servislerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Yeni düzen içinde, vatandaşlık ve vatandaşlık haklarının insan haklarına dönüşüm

süreci yaşanmaktadır. Vatandaşlık hakkı bireyin yaptığı sözleşmeye bağlı değildir. Ayrıca, evrensel değerleri de içermek zorunda değildir (8). Bireyin öne çıktığı sosyal örgütlenme yeni dünya düzeninin temelinde yer alacak gibi görünmektedir. Uygurlık süreci hak üretme olarak tanımlanırsa; yeni dünya düzeni içinde hakların genişletildiği, tüm bireylere eşit imkanlar sunan ve eşitsizlikleri azaltan gelişmiş bir uygarlık sürecine doğru yol aldığımızı söylemek doğru olur.

Yeni hak sistemi içinde, insan kaynaklarının geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Sürekli eğitim ve yaratıcılığa öncelik veren bir eğitim sistemi hakkının geliştirilmesi, bilgiye dayalı işgücü kapasitesinin artırılması ve daha da önemlisi buluşçu kapasitenin harekete geçirilmesi için bireylerin kendini yeniden yaratma haklarının sunulması önem kazanmaktadır. Yeni küresel düzende artık yurttaşlık kavramı oyda eşitlik olarak değil, hakta eşitlik olarak benimsenmekte ve her bir birey bir proje olarak düşünülmektedir. Yeni düzende güç kullanma ve denetim, meşruiyetini insan haklarından almaktadır.

HAKLAR ÇERÇEVESİNDE DEMOKRASİ VE TEMSİL SİSTEMLERİNDE YENİ DÜZENLEMELER

Küresel düzende varolan haklar düzeni yetersiz kalmaktadır. Tıpkı varolan haklar sistemi gibi mevcut demokrasi anlayışı da aynı yetersizlik sorunuyla karşı karşıyadır. Modern devlet anlayışının bir parçası olarak yaygınlaşan temsili demokrasi kavramı, günümüzdeki yeni yapıya cevap verememektedir. Temsil esasına dayalı demokraside azınlıkların istekleri göz ardı edilmektedir. Farklı kimlik ve görüş taşıyanlar sistem içinde kendilerini ifade edememektedirler. Tabii bunun ne kadar demokratik olduğu tartışılmalıdır.

Yeni dünya düzeninde bireyin normal üstünden temsil edilmesi sıkıntı yaratmaktadır. Bugün demokrasi düzeninde az da olsa aykırılıklar da temsil edilmeye başlanmıştır. Mevcut pratikte gelişen yaklaşım, çoğunluk oy kuralı yerine ortak görüş oluşturma (consensus building), yani temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasinin gerçekleştirilmesidir. Yeni demokrasi anlayışında aktör olarak STKlar; baskı, çıkar grupları ve temsilciler karşımıza çıkmaktadır. Bunun sonucunda sivil toplumun etkinliği artmaktadır. Yönetimdeki eski politik yapı kırılmaya başlamış ve sınırlar içi yasal kontrol etkisini kaybetmeye başlamıştır. Sınırların kaybolmasıyla, ortaklık denetimi üzerinden eşit ilişki kurma ve yönetim kavramları kapsamında, dünya düzeni yeniden tanımlanmaktadır.

Günümüz demokrasinin işlememesinde vatandaşın da payı bulunmaktadır. Bu demokrasi kritik edildiğinde, haklarının bilincinde, sorumluluk sahibi aktif vatandaşın gerekliliği açıkça görülmektedir. Mevcut demokratik toplumda, batı

toplumları bireyin ezilmemesini sağlamak için uğraşmaktadırlar. Aktif hale gelmesi ile birey kendi kendini koruma kapasitesini gerçekleştirebilecek düzeye gelecektir. Yeni dünya düzeninde bireyin rolü yeniden tanımlanarak, bireye gelen yeni haklarla birlikte sağlıklı ve güçlü demokrasinin kurulması zorunludur.

Dünya ulus devletlere bölündükten sonra, belli bir "territory" (toprak) içindeki vatandaşlık kavramı değişmektedir. Günümüzde küresel yapı ile insanların kaderi küresel ölçekte belirlenmektedir. Küreselleşme ile birlikte vatandaşlık problemi ortaya çıkmaktadır. İnsan bir toprak üstünde, bir noktada, bir güzergahta tanımlanarak demokratik süreçlere katılmak durumundadır. İnsanların mekanla ilişkisi yeni bir anlam kazanmıştır. İnsanlar eskisinden farklı olarak, bir noktada doğmakta, farklı yerlerde çalışmakta yani hareketli bir ömür sürmektedirler. Oysa vatandaşlık tek bir noktada ele alınmaktadır. Karar verme süreçlerinde bireyin dışlanması problemi ortaya çıkmaktadır. Bunun çözümü dünya vatandaşlığı kabul etmek (9) ve bu kapsamda insanlara yeni haklar sunmak olarak tanımlanabilir.

Son dönemlerdeki temel problem, yeni gerçekliklerin eski kavramlarla açıklanmaya çalışılmasıdır. Temsili demokrasi önemli sorunlarla karşı karşıya olmasına rağmen hala ulus devletlerin siyasal gücünü oluşturmada temel olarak ele alınmakta ve varolan haklar içinde yeni gerçeklikler gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Yeni haklar düzeni, hakları toplum içinde ilişkiler kuran insan modeli üzerinden tanımlandığında, bu hakların yer alacağı siyasi sistemler olarak çoğulcu ve müzakereci demokrasiler ortaya çıkmaktadır. Henüz tam olarak yeni haklar düzeninin çerçevesi ve siyasi yaşama etkileri belirlenmemiştir. Bunun en kısa sürede aşılması gerekmektedir.

YENİ HAKLAR DÜZENİNDE DEĞİŞEN PLANLAMA ANLAYIŞI

Yeni yaklaşımların ortaya çıkması, bireyin toplum içinde kendi kaderini tayin etme gibi pek çok dayanışmacı hakka sahip olması ve bunun paralelinde müzakereci bir demokrasi ve yönetim anlayışına geçilmesi, planlamadan ve plancılardan beklenenleri önemli ölçüde değiştirmiştir. Eskiden rasyonel bütüncül planlama yaklaşımı, toplumu mutlak doğrularla şekillendirirken; günümüzde stratejik planlama anlayışı ile planlama, toplumsal gelişmeye yol göstermektedir. Toplumun geleceğini kestiren deterministik düşünceden; çeşitliliği ve olumsuzluğu temel alan, denetleyebileceğin kadarını tasarladığı yeni bir yaklaşıma geçiş yaşanmaktadır.

Bireyin artan katılımı ve genişletilmiş hakları ile planlamanın demokratikleştirilmesinden öte, planlamanın çoğulcu ve katılımcı nitelikleriyle güçlü bir demokrasiyle özdeşleştirilmesi söz konusudur (10). Yerleşme sistemini organik bir bütün olarak kabul eden hiyerarşik yapı günümüzde geçerliliğini

yitirmiştir. Planlamada, yetki hiyerarşisinde haklar yeniden düzenlenmiştir. Eski düzende merkezin hakları geniştir. Planlama sürecinde merkez yerele çok az hak tanınmaktadır. Ancak, küresel düzen içinde yerellikler ön plana çıkmaktadır. Bu durumda, "Merkez ve yerel hakkı ne zaman çatışıyor, ne zaman bütüncü hale geliyor?", "Merkez ile yerel arasındaki çizgi nedir?", "Planlamada merkezin hakkı nereye kadar?", "Yerelin karşı çıkma hakkı ne zaman doğar?" gibi sorular önem kazanmaya başlamaktadır. Son dönemde hizmette yerellik ilkesi (subsidiarity) kavramı ile yerelin hakkının artırılması, toplumlarda genel kabul görmektedir. Planlamada, "merkeze çok, yerele az" hak tanırsan kişisel hakları ortadan kaldırmış oluyorsun. Örneğin; plan yapılıncaya kadar konut yapmayın dersin, bireyin konut edinme hakkını elinden almış olursun. Yeni haklar düzeni içinde, modernitenin bütünlük kavramı aşılarak dayanışmacı haklar çerçevesinde planlama süreci yeniden tanımlanmaktadır.

Yeni planlama anlayışı ile küreselleşme ve yerelleşmenin mekanı algılayış biçimi yeniden şekillenmiş ve yerelin hakkının artırıldığı bir düzen ortaya çıkmıştır. Hizmette yerellik ilkesi planlamada yerel hakların artırılması anlamına gelmektedir. Yeni planlama anlayışı içinde haklar sistemi, kişisel hakların temel alınmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Ancak önemli olan sadece kişisel rıza değil, kendi değerlerini başkalarının değerleriyle özdeşleştirme yoluyla kamusal rızalar oluşturan katılımcı yurttaşın etkin rızasıdır. Yeni planlama anlayışı, kamu alanında oydaşma sağlama temellidir. Birey haklarının genişletildiği bir yapıya sahiptir. Elitist ve teknisist planlama anlayışının yerini sivil toplum merkezli, sürekli müzakereye açık olan bir planlama süreci almış ve araçsal rasyonellikten iletişimsel rasyonelliğe geçilmiştir.

Yeni planlama anlayışındaki değişimler elbette salt yeni haklar düzeninin tasarımı (özellikle kentli haklarının yeniden tanımlanması) ile açıklanamaz. Ancak yeni toplumsal, ekonomik ve siyasi düzenlemelerle bireyin kamusal özne olma talebi, planlamayı "oluşacak yeni kentli hakların tanımlanması ve pratiğe aktarılması projesi" haline getirmektedir. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde, planlama genel anlamda "insan haklarını genişleten bir demokrasi projesi" olarak da görülebilmektedir. Böyle bir planlamanın dayandığı kamu alanı için çatışmadan çok, işbirliği önem kazanmaktadır (11). Bu işbirliği; toplumsallaşmış ve genişletilmiş haklara sahip bireylerin kamu alanında karşılıklı öğrenme süreçleri içinde, talepleri doğrultusunda oluşan oydaşmalarla ortaya çıkmaktadır.

Yarışmacı ilişkiler içinde farklı birey ve grup istemlerinin tam temsil edildiği yeni planlama anlayışında, müzakereci bir yaklaşımla planlama süreci gerçekleştirilmektedir (12). Bu süreçte genel çerçeve ve kurallar belirlenerek, alt ölçekte birey özgür bırakılmaktadır. Böylece bireyin özgürlüğü, kentli hakları kapsamında performans kriterlerine

dönüşüp mekanı yeniden şekillendirmektedir. Ayrıca, kısa erimli stratejik planlama ile uzlaşma, kapasite yaratma, dinleme ve etkileşim önem kazanmaktadır.

Yeni Haklar Düzeninde Plancının Değişen Rolü

Yeni haklar sistemi ve beraberindeki yapısal değişimlerle plancının işlevleri de farklılaşmaktadır. Bilindiği gibi plancının görevleri kamu alanında tanımlanmaktadır. Kamu alanı aktif sorumluluğa sahip katılımcıların diyalog mekanı haline gelmektedir. Kamu alanındaki değişim sonucunda plancının hesaplama-denetim uzmanlığı rolünden sıyrıldığı ve kolaylaştırıcılık, uzlaştırıcılık, sorgulama ve arabuluculuk rollerini üstlendiği görülmektedir. Plancı artık mükemmel hesaplama ile toplumun geleceğini belirleyen plancı değildir. Plancı; toplumun geleceğini kestiren olmaktan öte, toplumu yönlendiren, yol gösterici bir lider haline gelmektedir.

Yeni haklar düzeninde tasarımcı ve plancılar, gereğinden fazla denetleyici bir iktidar talebi haline gelen tasarım alışkanlıkları yerine, sınırlı ya da optimumu tasarlama alışkanlığı edinmektedirler. Karşılıklı kontrol ve işbirliği planlama sürecini şekillendirmektedir. Bu kapsamda plancı, strateji geliştirme, insanların yaratıcılığına izin verme yollarını açmaktadır. Plancı birey haklarının kullanımını kamusal hale getirmede yol göstericidir. İnsan haklarına dönüşme kapasitesine sahip performans kriterleri bu noktada önem kazanmaktadır. Performans kriterlerinin uzlaşma alanında yerleşime ve mekana tercüme edilmesi önem kazanmaktadır. Yeni düzen içinde, vizyon sahibi plancı kişisel hakların pratiğe geçirilmesini sağlayarak, toplumu daha iyiye götürmek üzere kamu alanında kilit eleman haline gelmektedir.

TARTIŞMAYI SONUÇLANDIRIRKEN

Yaşanan dönüşümlerin etkisiyle temsili demokrasinin dayanacağı temeller sarsılmış ve çoğunluk oyuna dayalı işleyişlerden bireye ve farklılıklara öncelik veren yeni bir demokrasi anlayışı ortaya çıkmıştır. Demokratik rejimlerin hukuk devleti temelinde şekillenmesinin ve insan haklarının önem kazanmasıyla, oy çokluğuyla verilen kararların alanı daraltılmış ve yönetim anlayışının yerini yönetim anlayışı almıştır. Diğer taraftan insanlar artık özel alan öznesi olma yerine, kamusal özne ve üretken olmayı tercih etmekte ve kişisel doyumunu bu şekilde sağlamaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak; dünyada yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi değişiklikler karşısında yeniden şekillenme ihtiyacı doğan insan hakları paralelinde kent planlamasının da nasıl şekil alabileceğini görmeye çalıştık. Varolan haklar sistemindeki

değişiklikler, planlama anlayışındaki yeni eğilimlerin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Dünyanın gündeminde insan haklarının ve haklar sisteminin yeniden tanımlanma sorunu bulunmaktadır. Buna yanıt bulabilmek için ise yaratıcı düşünceye ve insanın kendini geliştirme kapasitesine ihtiyaç vardır. Hakların yeniden düzenlenmesi; kamu alanını, planlamayı ve plancının fonksiyonunu değiştirmektedir. Tüm dünyada insan hakları ve siyasal gücün elde edilme ve kullanılma biçimine yönelik tartışmalar sürdürülürken, insan hakları kapsamında kentli haklarının yaşama geçirilmesi önem kazanmaktadır. Plancıların üzerine düşen görevlerin değiştiğini gösteren bu çalışma, bu konuda yapılacak çalışmaların yararlı olacağını açıkça göstermektedir.

Kaynakça:

- (1) Tekeli, İ., Bilgi Toplumuna Geçerken Farklılaşan Bilgiye İlişkin Kavram Alanı Üzerinde Bazı Saptamalar, Bilgi Toplumuna Geçiş: Sorunsallar, görüşler, Yorumlar Eleştiriler ve Tartışmalar, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, (3), Ankara, 16-17, 2002
- (2) Rex, M., A System of Rights, Clarendon Press, Oxford, 1993.
- (3) Cevizci, A., Felsefe Sözlüğü, Ekin Yayıncılık, Ankara, 1997.
- (4) Foweraker J. ve Landmann T., Citizenship Rights and Social Movements, Oxford University Press, 1999.
- (5) Tekeli, İ., Kent Planlama Konuşmaları, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 1991.
- (6) Tekeli, İ., Kentsel Topraklarda Mülkiyet Kurumunun Varlığının Toplumsal Sonuçları ve Yeniden Düzenleme Olanakları Üzerine, Planlama, (1/4), TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Aralık, Ankara, 1992.
- (7) Touraine, A., Demokrasi Nedir?, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- (8) Eraydın, A., Değişen Dünyada Bölge Planlamasının Yeniden Tanımlanması: Bir Ekonomik Bütünleşme ve Demokratikleşme Projesi, Planlama, (15/1), TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara, 1997.
- (9) Bauböck, R., Transnational Citizenship, Edward Elgar, Aldershot, 1994.
- (10) Barber, B. (Çev. Beşikçi, M.), Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ için Katılımcı Siyaset, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- (11) Healey, P., Collaborative Planning, MacMillan Press Ltd.: Houndmills, 1997.
- (12) Benhabib, S., 'Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru', Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması, WALD, İstanbul, 1999.